

ՊՌՈՅԳ ԵՒ ՏՈՒԱՅՐ

4. ԿՈՍՏԱՆԵԱՆԻ

Հելլեն աշխարհի մարդիկ ամուսնանալն իրրե պարտք էին ճանաչում: Համայնքի հիմն ու յարատևութիւնն ընտանիքի մէջ տեսնելով, նոքա ամուսնութեան նպատակը սուրբ էին համարում: Նոցա հայեցքով պէտք էր ամուսնանալ, որպէսզի իւրաքանչիւր որ իւր սերունդին յաջորդ և իւր հայրենիքին պահպան և պաշտպան յարուցանէ: Եւ այդ է պատճառ, որ ամուսնանալու ժամանակ այնքան չէին առաջնորդուում սիրոյ թելադրութեամբ, ինչպէս այդ յատուկ է ներկայիս մարդուն, այլ հաշուում էին թէ ինչպէս յաջող հատուցանեն այդ պարտքը: Այդպիսի հաշուի արդիւնք է այն որ հելլեն աշխարհում կանուխէն հաստատուեցաւ սովորութիւն՝ ամուսնութեան փոխադարձ խոստումն տալուց յառաջ ապահովել կենակցութեան և դաւակների ապագայի նւթական պայմանները: Այդպիսի ապահովութեան գրաւականներն էին պոռոյն և տուայրը: Առաջինը կնոջ բերած բաժինն է, իսկ երկրորդը մարդու տուած ընծաները: Առանց այդ գրաւականների տեղի ունեցած՝ ամուսնութիւնը, թէև արգելուած չէր, ապօրինի մի բան էր համարւում, որի հետեանքները ժառանգներին էր ըզգալի: Այնպէս որ մինչև անգամ հելլեն աշխարհի հասարակական բարքերի մէջ յաճախ սովորական էր այն, որ բարերարների կամ հաստատութիւնների հաշուով պոռոյք էր պատրաստւում չքաւորների համար:

Երկուստեք փոքր ի շատէ անկախ և ապահով կենակցելու նպատակով յառաջացած այս սովորոյթը տարածուեցաւ և հելլեն քաղաքակրթութեան շրջանակի մէջ մտած երկրներում: Հռովմայեցիք էլ նոյնպիսի գաղափարներով էին առաջնորդուում. ուստի և ամեն տեղ օրինական պահանջները շարքը դասեցին նոքա այդ սովորութիւնը, որ յետոյ մտաւ և հռովմէական օրէնսդրութեան մէջ: Թէև հայերն իրանց յատուկ տեղական սովորութիւններն ունէին, սակայն պոռոյքի և տուայրի կիրարկութիւնը ծանօթ էր թէ նոցա և թէ բոլոր այն ազգերին, որոնք կառավարւում էին հռով-

մէական (ապա և բիւզանդական) օրէնքներով: Թէ հայերին ծանօթ էր, գուցէ և շատ սովորական, պոռոյզի և տուայրի գործածութիւնն, այդ տեսնում ենք նախ և յառաջ այն կանոնադրքից, որ կոչւում է Նոմոս: Այդտեղ, ի թիւս այլոց, կան օրէնքներ պոռոյզի և տուայրի մասին: Թէ մի, երբ և ի՞նչ հանգամանքների մէջ է կազմել Նոմոսը, որոշակի տեսի դժուար է: Յայտնի է սակայն, որ նորա մէջ լուծանդակուած են հռոմէական օրէնքներն այնպիսի խմբազուլութեամբ, ինչպէս կարող էին լինել բիւզանդական առաջին կայսրների ժամանակ. իբրև օրէնսդիր յիշուած են Կոստանդին, Թէոդոս և Լևոն Թադաւորների անունները: Արեւելեան ազգերի համար մինչև այժմ պահուած են Նոմոսի հին Թարգմանութիւններն ասորի, արաբ և հայ լեզուներով. դժբա խկապէս ազատ փոխադրութիւններ են տեղական պէտքերին յարմարեցուցած տեղական բարբառներով: Հնադոյն օրինակներից մէկն, ասորի բարբառով Զ. դարու սկզբներին (510—520 թ.) գրուած, պահուած է այժմ Լոնդրայում. այդ օրինակն հաւանօրէն 176/477 թուին գրուած գաղափարի պատճէնն է: Այսպիսով մենք ունենք Նոմոսի հնագոյն օրինակն Ե. դարում կազմուած, անշուշտ, այն քրիստոնեայ ազգերի համար, որոնք զանաւոր էին բիւզանդական կայսրութեան արեւելեան նահանգներում: Նոմոսի հայերէն օրինակը փոխադրուած է ասորերէնից ¹⁾ թէ մի անգամ և երբ, յայտնի չէ. այդ խնդրի լուսարանութեան համար մեզ պակասում է հայերէն գրչեայ օրինակների բազմաթիւութիւնը. յայտնի է միայն, որ ԺԲ. դարում Գօշ Միթիթար օգտուել է հայերէն Նոմոսից իւր դատաստանագիրքը կազմելու ժամանակ. ապացոյց այն սերտ աւերչութիւնը, որ կայ Նոմոսի և դատաստանագրքի շատ յօդուածների մէջ ²⁾:

Նոմոսում որոշուած են, ի թիւս այլոց, օրէնքներ պոռոյզի և տուայրի մասին ³⁾: Այս օրէնքների տրամադրութիւնն այսպէս է.

¹⁾ Նոմոսի ասորերէն, արաբերէն և հայերէն օրինակները միասին, նոցա Թարգմանութիւնն և լուսարանութիւնը գերմաներէն լեզուով հրատարակուած են 1880 թուին վերնագրովս «Syrisch Römisches Rechtsbuch aus dem fünften Jahrhundert, von Dr K. G. Bruns und Dr E. Sachau, Leipzig.» այստեղից են քաղուած և մեր վերոյիշեալ տեղեկութիւնները Նոմոսի մասին:

²⁾ Տես Նոմ. (ձեռ) Ա. Բ. Գ. դ. ծգ. ծե. ծզ. և այլն. և Դատաստանագիրք (տպ. էջմ.) Բ. կբ. կգ. կդ. զգ. զէ. Ա. ճբ. ճթ. և այլն:

³⁾ Պոռոյզ և տուայր յունարէն ծագումն ունին. առաջինն է «πορσι», այլ կերպ և «פור», լատիններէն dos. իսկ երկրորդն է «donatio», լատ. donatio. դոցա հոմանիշ են բառերս՝ պաշտոտական

Երբ մարդիկ ուզում են ամուսնանալ, նախ պէտք է փոխադարձ համաձայնութիւն կայանայ զոյգի մէջ պոռոյգի և տուայրի մասին, որոնք պէտք է զրի առնուին. այդ զիրն է, որ մեռւում է իբրև օրինական դաշն ամուսինների և նոցա զաւակների համար ապագայում: Պոռոյգի արժէքին պէտք է հաւասար լինի տուայրի արժէքը. այդպէս էր մայրաքաղաք Կ. Պոլսում և արևմտեան նահանգներում. իսկ կայսրութեան արևելեան երկրներում այդպէս չէր. այնտեղ պոռոյգի արժէքի կիսին պէտք է հաւասար լինէր տուայրը ¹⁾: Եթէ մէկն իւր դստերը նշան դնելու ժամանակ խոստանար պոռոյգ և այդ գրուէր դաշինքի մէջ, եթէ ամուսինն երկրորդ օրն այն չստանար լիովին, պահանջելու էր նոյն իսկ օրն ինչ որ պակաս էր մնացել. եթէ ծնողք չկարողանային լրացնել, պարտաւոր էին մուրհակ տալ փեսային պակասորդի համար որոշ ժամանակին լրացնելու պայմանով. երբ նոքա այդ պակասը լրացնէին, պարտաւոր էին փեսայից անդորրագիր առնել, որ բաւարարութիւն ստացել է. իսկ եթէ պակասորդը չլրացնէին և հինգ տարի շարունակ փեսան պահանջ յայտնած չլինէր, նա այլևս կորցնում էր իրաւունքը, թէ որ ձեռին մուրհակ չկար ²⁾:

Եթէ կինն իւր պոռոյգն աճեցնում է իւր ծնողաց կամ ազգականների կողմից նոր ստացուած գոյքերով կամ կարողութեամբ, այն էլ պէտք է յանձնէր մարդուն և նորանից թուղթ առնէր իւր պոռոյգին աւելացնելու և նորա հետ միասին աճեցնելու համար ³⁾:

Ըստ այժմ տեսնում ենք, որ կնոջ պոռոյգն երկու տեսակ է. առաջինն է այն, որ նա ստանում է ծնողներից ամուսնութեան ժամանակ և երկրորդն այն, որ նորան հասնում է յետոյ իբրև նուէր կամ իբրև ժառանգութիւն ծնողներից և ազգակիցներից. երկուսն էլ պէտք է ապահոված լինին զբաւոր կերպով. և այդ երկուսի վերայ էլ հաւասար կերպով օրէնքը սահմաններ է որոշում, աչքի առաջ ունենալով կեանքի այլ և այլ պատահումները:

Այսպէս՝ եթէ կինը մեռնի և զաւակ չթողնի, պոռոյգի տէրը նորա ամուսինն է. այդպէս էր հին օրէնքը. սակայն Լևոն Ա. կայսրը (457—474 թ.) սահմանեց, որ եթէ կնոջ հայրը դեռ կենդանի է, պոռոյգի կէսը լինի նորան, իսկ կէսը մարդուն: Եթէ

(պոռոյգ) և վարձանք (տուայր). առաջինն, անշուշտ, կապ ունի յունարէն *παύρος* բառի հետ, որ այլ կերպ ասւում է և *παλαμος* այդ է նորապատկանների առանձնասենեակը:

¹⁾ S. Syr. Röm. Rechtsb. P. 40 կամ հ. 45.

²⁾ S. անդ. L. 126. P. 46.

³⁾ S. անդ. L. 13. հ. 63.

հայրը մեռած լինի, այն դէպքում մարդը ժառանգում է ամբողջ պոռյգն իւր զաւակներին անուշով. եթէ զաւակներ չկան, կինը կարող է իւր պոռյգի կէսը կտակել ուս որ կամենայ ¹⁾։

Եթէ կինը մարդուց բաժանուի առանց օրինական պատճառի, իրաւունք չունի հետը տանելու. ոչ իւր պոռյգն և ոչ իւր տուայրը, իսկ եթէ մարդու մահով լինի ամուսնութեան լուծումը, կինն ստանում է ամբողջապէս թէ պոռյգն և թէ տուայրը։ Եթէ կնոջ մահով լուծուի ամուսնութիւնը, զաւակ ունենան թէ ոչ, մարդն ստանում է ամբողջ տուայրն և պոռյգի կէսը, միւս կէսն յետ է տալիս աներոջ և այլն ²⁾։

Եթէ ամուսիններն իրարուց բաժանուել ցանկանան, այն որ ուզում է բաժանուել, թուղթ է ուղարկում միւսին և յայտնում նորա յանցանքը։ Եթէ մարդն է յանցաւոր, տալիս է կնոջն ամբողջ պոռյգն ու տուայրը. եթէ կինն է յանցաւոր, տալիս է մարդուն միայն պոռյգը։ Եթէ այր և կին սիրով են ապրում և ամուսնութիւնը լուծւում է մարդու մահով, կինն ստանում է ամբողջ պոռյգն և տուայրը, զաւակ լինի թէ ոչ ³⁾։

Եթէ միկին իբրև պոռյգ իրեն հետ բերէ աղախին կամ ոչխարի հօտ և այլն, և եթէ աղախինը զաւակ ծնի, կամ խաշինքն աճին, և մարդ ու կին բաժանուել ուզենան, այն ժամանակ կնոջը կըհասնի աճի կէսն և ամբողջ պոռյգը (գլուխը), իսկ աճի միւս կէսը կըհասնի մարդուն ⁴⁾։

Մի կին իրաւունք չունի, քանի դեռ իւր հայրը կամ պապը չենդանի են, իւր պոռյգի համար կտակ անել և ժառանգ նշանակել. նմանապէս և մի տղամարդ, որի հայրը կամ պապը կան, կըտակ անելու իրաւունք չունի ⁵⁾։

Եթէ մէկն երկու կին է առել, մէկն առանց պոռյգի և միւսը պոռյգով, և երկուսից էլ զաւակ ունի, ժառանգութիւնն հասնում է այն զաւակներին, որոնց մայրը պոռյգ ունէր ⁶⁾։

Եթէ մէկը զաւակներ ունի այնպիսի կնոջից, որը պոռյգ չունէր, և կամենայ կտակով նոցա իրեն ժառանգ նշանակել, կարող է այդ անել այն պայմանով, որ կտակում յիշէ, թէ նոքա իւր զաւակներն են ⁷⁾։

1) Տ. անդ. Լ. 29. հյ. 72։

2) Տ. անդ. Լ. 92. հյ. 46—50։

3) Տ. անդ. Բ. 38. հյ. 47—49։

4) Տ. անդ. Լ. 105. հյ. 80. Լ. 123. հյ. 90։

5) Տ. անդ. Լ. 18. հյ. 69. Լ. 20. հյ. 70։

6) Տ. անդ. Լ. 36. Բ. 16. հյ. 12 և 73։

7) Տ. անդ. Լ. 35. Բ. 15։

Բոլոր այս օրէնքների հիմնական սկզբունքն, ինչպէս տեսնում ենք, այն է: որ բիւզանդական պետութեան սահմաններում ամուսնութիւնն այն ժամանակ էր ճանաչուած օրինական, երբ ամուսինների մէջ հաստատուած էր դաշն, որի մէջ գրով նշանակուած էր պոյզն և տուայրը: Այն ամենն ինչ որ այդ սկզբունքին համեմատ չէր, թէև ներելի, բայց օրինական չէր, ինչպէս երևում է ժառանգական խնդիրների լուծումից:

Դաշն դնելու մասին կայ սակայն բացառութիւն այն ազգերի նկատմամբ, որոնք իրենց յատուկ ծէսերն ունենւ: Այսպէս Նոմոսի մի յօդուածն ասում է.

«Է աշխարհ որ ունի սովորութիւն իմն, զի զպոյզան և ըզտուայրն չգրեն ի թղթի, այլ միայն պարզաբար ամուսնանան և ազնուն զպսակն աւրհնութեան. ընդունի աւրէնքս զայնպիսին որպէս զայնոսիկ, որ գրեն զպոյզան. և որդիքն, որ լինին, ժառանգեն զինչան հաւրն, և լինի այս ըստ Նոմոսի և ըստ սովորութեան երկրի»:

Ասորի օրինակից երևում է, որ այստեղ խօսքը ձևականութեան վերայ է. ամուսնացողները նախ բերանացի համաձայնութիւն են կայացնում *πα'ρ'ο'ր'ο'ς* որ օրէնքի յառաջ նոյն զօրութիւնն ունի, ինչոր պոյզի թուղթը (որ կոչուած էր *φερνα*) և երկրորդ՝ նոքա արտաքին հանդիսաւորութեամբ հռչակուած են իրենց ամուսնութիւնը, որ տեղի է ունենում, ինչպէս ասորին է որոշում, երբ այրը «կուսութեան օրհնաբանեալ պսակով» զարդարած կնոջը նորա ծնողաց տանից իւր բնակարանն է տանում և այն էլ, ինչպէս արաբերէնումն է յիշուած, հրապարակական հանդիսով և ուրախութիւններով¹⁾: Այս ձևականութիւնը խոյընդոտն չէ սակայն, որ այր և կին համաձայնին պոյզի և տուայրի մասին, որոնք դարձեալ մնում են, ինչպէս կարելի է մականերէլ Նոմոսի ՄԲ. յօդուածից, տեղական սովորութիւնների համեմատ:

Այս ամենից հետեւում է, որ Նոմոսին նայելով, հոռմէական օրէնքն ընդունում էր տարբեր ձևեր ու սահմաններ այն ազգերի համար, որոնք ունէին իրենց ծէսերը: Նախ՝ այն ինչ տէրութեան արևմուտքի և Կ. Պօլսի համար պարտաւորական էր, որ պոյզի և տուայրի արժէքն հաւասար լինէր, արևելեան նահանգներում ներելի էր, որ տուայրի արժէքն հաւասար էր պոյզի կիսին: Եւ երկրորդ՝ այն ինչ տէրութեան ընդհանուր օրէնք էր ամուսինների և նոցա ժառանգների իրաւունքը ճանաչել այն

¹⁾ Տ. անդ. Լ. 93. P. 418, Ar. և 52. հայ 52 (վերջինն ըստ մեր գրչեայ օրինակի):

դաշնագրով, որ կարևոր էր պոռյգի և տուայրի համար, միևս երկրներին իրաւունք էր տրուած իրենց տեղական սովորոյթներով վարուել և իրրև վաւերական փաստ ամուսնութեան ընդունում էին փոխադարձ բերանացի հաւանութիւնն և հանդիսական տեղափոխութիւնը մի տանից դէպի միւսը:

Յայտնի է, որ Հայերը դեռ Մեծն Տիգրանի օրերից զաւրնւում էին յարաբերութեան մէջ Հռովմայեցւոց հետ. ժամանակի ընթացքում Հայաստանի շատ գաւառներ հռովմէական նահանգ դառան. իսկ քրիստոնէութեան դարերում բիւզանդական կայսրութիւնը, որ նոյն հռովմէական օրէնքներով էր կառավարւում, շատ սերտ աղընչութիւն ունէր Հայոց ներքին գործերի հետ, մանաւանդ Դ. դարի վերջերից սկսած, երբ Հայաստանի արեւմտեան կէսը կայսրութեան երկիր դառաւ: Այն իրողութիւնը, որ Հայոց եկեղեցական կանոններին կից գոյութիւն ունի Նոմոսը, որ ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ հռովմէական օրէնսդրութիւն, նաև այն հանգամանքը, որ Նոմոսի մէջ բաւական տեղ են գրաւել պոռյգին և տուայրին վերաբերեալ յօդուածները, տեղիք են տալիս մտածելու, որ Հայոց մէջ սովորական է եղել նոյն կրկնակի—երկոյթը՝ այն է բանաւոր հաւանութեամբ, կնոջ հանդիսական տեղափոխութիւնը դէպի ամուսնու տունը և, ուր որ սովոր են եղել գրաւոր դաշն դնելու, պոռյգի կիսին հաւասար տուայրը: Շատ հիմքեր կան մտածելու, որ Հայոց մէջ գրաւոր դաշն հաստատելը սովորական չէ եղել. գլխաւոր հիմքն հէնց այն է, որ նոքա Նոմոսի ՄԲ. յօդուածի զօրութեամբ ազատ էին առանց դաշինքի ամուսնանալ տեղական սովորութեամբ. քանի որ այդ աւելի դիւրին և կարճ էր, բնական է, որ այդ և ամենից աւելի գործ էր գրւում. այդ սովորոյթին հետեւելով, պոռյգը դառնում է ժանգիր պարգևք, որ կոչի աւժիտ՝ ինչպէս որոշում է Մխիթար Գօշ, իսկ տուայրի տեղն անցնում են զանազան ընծաները, որոնք Մխիթար անուանում է երեստեսէք, երեսաց տեսոյ և այլն: Ըստ այսմ Հայոց մէջ եղել է օժիտի և երեստեսէքի սովորութիւնը. երկուսն էլ կամաւոր, ոչ պարտաւորական և ոչ սահմանաւոր, պարգևներ են առանց գրի, առանց հաստատութեան, կախում իւրաքանչիւր կողմի կարողութիւնից և ընտանեկան յարմարութիւններից 1): Գուցէ նոյնն է եղել և շատ հին ժամանակներում դեռ քրիստոնէութիւնից յառաջ, ինչպէս տեսնում ենք Արտաշէսի վիպասա-

1) Երեստեսէքի տարբեր արտայայտութիւններն են ներկայիս, 1, նաղդ կամ բաշլըղ (գլխագին) 2, երեստեսուք, խալաթ, յերաւան կամ յերևան, ծաղ և 3, բերանբացէք (տ. Գօշ Մխ. Դատ. Ա. Ճիւս ծնթ.). Թուի թէ սովորականն է երեստեսէքը, որի հո-

Նութեան մէջ: Այնտեղ էլ կայ բանաւոր համաձայնութեան ձևը. այդ է յիշեցնում այս հարցմունքը. «Եւ ուստի տացէ քաջն Արտաշէս հազարս ի հազարաց և բիւրս ի բիւրոց ընդ քաջազգէյ կոյս օրիորդիս Ալանաց»: Այնտեղ էլ կայ տուայրի (երեստեսէքի) գաղափարը. «Եւ հանեալ զօսկեօղ օիկափոկ պառանցն... Ընկեց ի մէջը օրիորդին Ալանաց»: Այնտեղ էլ յիշուած է պոռյգի և տուայրի մասին. «Տեղ ոսկի տեղայր ի փեսայութեանն Արեստիսի, տեղայր մարգարիս ի ճարսմութեանն Սարիկեանց»: Հաւաստի է սակայն, որ քրիստոնէութեան դարերում Հայոց մէջ հովմէական պոռյգն և տուայրը նոյնութեամբ պահուած չեն, այլ սովորական էր օժիտն և երեստեսուքը: Այդ երևում է Գօշ Մխիթարի Դատաստանագրքից, որ կազմուել է ԺԲ. դարում հին աւանդութիւնների և կանոնների հիման վերայ: Մխիթար նախ հարկ է համարում նկարագրել մահմեդականների սովորոյթը: Յայտնի է, որ նոքա է. դարից սկսած տիրապետող էին մեր երկրում. նոցա սովորոյթը կարող էր տեղ գտնել Հայոց մէջ. այդ է, անշուշտ, տեղիք տուել Մխիթարին նախ յիշելու նոցա սովորութիւնը, որպէս զի ապա մերի տարբերութիւնը ցոյց տալով, զգուշացնէ. նա ասում է թէ մահմեդականներն յառաջ կտրում են կնոջ անձին գին, որ կոչուում է մահր, և որ հռովմայեցիք անուանում են տուայր. յետոյ որոշում են կնոջ բաժինն իւր հօր տանից, և այդ կոչուում է պոռյգ. երբոր մարդն ամուսնութեամբ տէր զառնայ կնոջը, մահրն անդատնալի մնում է կնոջը, իսկ երբ զաւակ լինի, մարդը կարող է տիրել պոռյգին բայց ոչ մահրին: Այս նկարագրութիւնը տալուց յետոյ Մխիթար ասում է. Իսկ մեր մեզ այդպես չէ: Մեր մէջ մարդը տալիս չէ կնոջն անձին գին (տուայր), այլ քիչ բաներ, որոնք և կոչուում են երեսաց տեսոյ. կինն իւր բաժինքով զալիս է մարդու տունն և լինում է մարդու ձեռին: Կնոջ մահից յետոյ, թէ որ զաւակ կայ, նախ հոգալու է հոգու բաժինն, և ապա նորա բաժինքի մնացորդը զաւակներինն է. թէ զաւակ չկայ, թէև միջանիսը ծնուած լինին, նորա բաժինքն հասնելու է ծնողներին կամ եղբայրներին: Եթէ պոռյգը ոսկեղէն կամ արծաթեղէն է, կամ նոյն իրերը կամ նոցա գինը պէտք է վերագարձնել: Եթէ կենդանիք են, աճի կէսն և ամբողջ գլուխը: Հանգերձեղէնը, որ միասին են մաշել, նոյնութեամբ պէտք է վերագարձնեն: Իսկ օժիտը պէտք է յիշուի:

մանիշներն են երեստեսներէք, երեսջուր և այլն: Գիւղացի լեռնականների մէջ ընդհանրացած է բաշլոզ (գլխարկին) կոչուած տուրքը, որ այժմ, կարծես, վերջանալու վրայ է:

(երևի ինչոր մարդն է տուել)։ Եթէ մարդ ու կին երկար ժամանակ են միասին ապրել, մարդը պարտաւոր է իրենից՝ բաժին հանել կնոջ, մահուան ժամանակ շիրքէ տան տիկնոջն¹⁾։ «Եթէ պատահի մարդուն իւր հօր տանը մեռնել, կամ նորանից բաժանուած, իւր ստացուածքի համար կարող է խօսք անել, ինչպէս կամենայ, բայց կնոջ բերածը պէտք է վերադարձնէ եւ ինչոր երեսեւեւքի համար (սերեաց տեսոյ՝) նորան տուել է, նոյնը պէտք է կնոջը մնայ, որովհետեւ այն նորա անձի գինն է եւ այլն²⁾։ «Սովորութիւն է, որ կինն իւր բաժնով մարդու տունը գնայ... ինչ կին որ իւր բաժնով մարդու մօտ գնայ, կամ մարդը մեռի կնոջ տունը (տնտեսման), և յետոյ մահ պատահի մարդուն, կինը կարող է դուրս գալ օսանից իւր բաժնով եւ ինչոր երեսեւեւք է կոչուում, այն էլ իւր հետ օսանի, մանջուանդ քէ որ գրեթով եւ վկաներով հաստատուած է, որովհետեւ այն է նորա անձի գինն³⁾։

Այս խօսքերից պարզ տեսնուում է այն, որ Մխիթար իւր յիշեալ կանոնական յօդուածները կազմելիս աչքի առաջ ունեցել է նոմոսը. էականն այն է, որ կինն հայրական տանից բաժին պիտի ունենայ և մարդն էլ կնոջն ընծաներ պիտի տայ. այդ նոյն պոռոյզն ու տուայրն է առանց գրի։

Հին աշխարհը գիտէր դաստիարակել նոր սերունդ ընտանիք ունենալու և պահելու համար։ Պոռոյզն և տուայրն այդ ընտանիքի միակ նեցուկը չէին։ Կար մի այլ գանձ, աւելի ճոխ, աւելի հաստատուն. այդ էր աշխատանքն ու տնտեսութիւնը։ Նախ ընտանիքի մէջ էին ձեռք բերում մարդիկ աշխատելու և տնտեսելու ունակութիւնը։ Նոյն գործօնների առաջնորդութեամբ ընտանիքից դուրս էին գալիս նոքա աշխարհ շինելու և կառավարելու համար։ Եղգւել այն համայնքին, որ անհոգ և շառլ ընտանիքներ ունի։ Թշուառութեան խանձարուրներ են այդպիսիները, քանի որ նոքա սնուցանում են իրենց մէջ լոկ աշխարհաւեր մի սերունդ։

Կարճը է արդեօք նոր աշխարհն ընտանիք պահել, հրաժարուելով նոյն երկու գործօնների առաջնորդութիւնից. ամենևին ոչ, սակայն ժամանակիս մարդուն վիճակուած է և մի նոր պարտք, այն է աշխատանքին և տնտեսութեանն այնպիսի ուղղութիւն տալ, որ նորահաս սերունդը զուրկ չմնայ ժամանակակից կրթութեան բարիքներից. այս վերջիններս են ահա նոր դոյզի ամենալաւ պոռոյզն ու տուայրը։

1) Տ. Գօշ Մխ. Դատաստանագիրք Ա. ճիաւ

2) Տ. անդ. Ա. ճիւր

3) Տ. անդ. Ա. ճիւր